

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ HISTORY OF MEDICINE

Εμψυχωμένα αγάλματα με θεραπευτικές ικανότητες

Οι μαρτυρίες του Λουκιανού και του Δαμάσκιου

Παρουσιάζονται περιπτώσεις μέσα από την αρχαία ελληνική γραμματεία που αφορούν σε θεραπευτικές ιδιότητες εμψυχωμένων αγαλμάτων. Πρόκειται για περιπτώσεις που δεν αφορούν σε όνειρα ή σε παραισθήσεις, αλλά σε υποτιθέμενες πραγματικές μαρτυρίες ανθρώπων που είδαν κάποιο άγαλμα να ζωοποιείται, να λειτουργεί όπως οι άνθρωποι και να προβαίνει σε ιατρικές πράξεις. Στην παρούσα εργασία μελετώνται δύο περιπτώσεις, αυτή που περιγράφεται στο κείμενο του Λουκιανού «Φιλοψευδής» (2ος αιώνας μ.Χ.) και εκείνη η οποία περιγράφεται στο κείμενο του Δαμάσκιου «Η ζωή του Ισίδωρου» (5ος-6ος αιώνας μ.Χ.). Στην πρώτη περίπτωση το άγαλμα θεράπευσε τον ιδιοκτήτη του από τριταίο πυρετό, ενώ στη δεύτερη περίπτωση το άγαλμα έδωσε εναλλακτική θεραπεία σε ασθενή. Μελετώνται τα εμψυχωμένα αγάλματα ως φαινόμενο της εποχής και γίνεται προσπάθεια να δοθεί απάντηση στο εάν και κατά πόσο οι άνθρωποι πίστευαν πραγματικά στις θεραπευτικές ικανότητες των εν λόγω ειδώλων. Τέλος, στο πλαίσιο του ερωτήματος, πώς είναι δυνατόν να πιστεύουν σε αυτές τις ικανότητες, γίνεται υπόθεση σχετικά με το είδος των ασθενειών που θεωρητικά θεράπευαν τα αγάλματα και τις προλήψεις των ανθρώπων της εποχής.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά την πρώιμη κυρίως αρχαιότητα ήταν σύνηθες το φαινόμενο της επίκλησης των θεών για ίαση ασθενειών. Χαρακτηριστική είναι η ίδρυση και η λειτουργία λατρευτικών ναών (όπως τα Ασκληπιεία), όπου, ενώ πίστευαν ότι ο θεός θεραπεύει τον ασθενή, στην πραγματικότητα ο αρχιερέας ήταν εκείνος που υποδύομενος τον θεό προέβαινε σε θεραπευτικές παρεμβάσεις ή παραινήσεις. Γενικά, η εμψύχωση ήταν αποδεκτή στην αρχαιότητα, υπό τη λογική ότι ο ίδιος ο θεός κατοικούσε στην απεικόνισή του και συνεπώς η απεικόνιση κατείχε δυνάμεις τις οποίες φυσιολογικά δεν θα είχε ένα απλό άγαλμα.

Η πίστη στα εμψυχωμένα αγάλματα θεών αποτελεί άποψη που εκφράζεται με ιστορίες θαυμάτων και ιάσεων, με προσευχές και επικλήσεις και με πολλούς άλλους τρόπους.¹ Όταν αυτά τα αγάλματα εμφανίζονταν σε όνειρα, δεν εκλαμβάνονταν ως απλές εικόνες των απεικονίσεων, αλλά, αντίθετα, το συναισθηματικό και το επιστημολογικό τους φορτίο εμπλουτιζόταν με τον διττό φαντασιακό τους χαρακτήρα. Αυτό ήταν ιδιαίτερα εμφανές στη λατρεία του Ασκληπιού, όπου η επιρροή των αγαλμάτων στα όνειρα

ήταν ίσως η πλέον διαδεδομένη από τις σχετικές παραδόσεις στην ύστερη αρχαιότητα. Στα περισσότερα, αν όχι σε όλα, τα ιερά του Ασκληπιού υπήρχε ένα άγαλμα του θεού ως κεντρικό σημείο λατρείας. Πολλά από τα συγκεκριμένα αγάλματα ήταν τεράστια σε μέγεθος και προσέδιδαν τόσο δέος όσο και συμπάθεια, ένα χαρακτηριστικό απαραίτητο σε έναν ιατρό.

2. ΠΗΓΕΣ

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζεται μια περίπτωση εμψυχωμένου ιαματικού αγαλματος που αναφέρεται σε κείμενο του Λουκιανού, και μια περίπτωση η οποία αναφέρεται από τον Δαμάσκιο όχι υπό τη μορφή ονείρου αλλά μέσα από μαρτυρίες σχετικά με την πραγματική εμψύχωσή τους.

Στο κείμενο του Λουκιανού «Φιλοψευδής» αναφέρεται: «—Αυτό που θα σου πω για το άγαλμα παρατηρείτο κάθε βράδυ από όλη μου την οικογένεια, από τον μεγαλύτερο στον μικρότερο και κάθε ένας από αυτούς θα μπορούσε να σου πει την ιστορία, όπως κι εγώ. —Σε ποιο άγαλμα αναφέρεσαι; —Πρόσεξες ποτέ, όταν μπαίνεις στο σπίτι, εκείνο το

ΑΡΧΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ 2017, 34(2):261–263
ARCHIVES OF HELLENIC MEDICINE 2017, 34(2):261–263

Ε. Θεοδωράκη,
Π. Κωνσταντόπουλος,
Ν. Παπαβραμίδου

Τμήμα Ιστορίας της Ιατρικής, Ιατρική
Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο
Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

Living statues with therapeutic
powers: The testimonies of Lucian
and Damascius

Abstract at the end of the article

Λέξεις ευρετηρίου

Αρχαία Ιατρική
Εμψυχωμένα αγάλματα
Θαυματουργή ίαση

Υποβλήθηκε 3.7.2016
Εγκρίθηκε 13.7.2016

όμορφο στην αυλή, που κατασκευάστηκε από τον Δημήτριο τον γλύπτη; (...) Παρατήρησες ποτέ εκείνο ακριβώς δίπλα στην κρήνη; Φαλακρό, με μεγάλη κοιλιά, ημίγυμνο, με γένια που ελαφρώς τα παίρνει ο αέρας, με εξέχουσες φλέβες; Σε αυτό αναφέρομαι. Μοιάζει σαν να είναι πορταίτο και ίσως είναι ο Πήλιχος, ο Κορίνθιος στρατηγός. –Α, σίγουρα το έχω δει. Είναι στα δεξιά του Κρόνου. Το κεφάλι φέρει διάδημα και μαραμένα στεφάνια, ενώ το στήθος είναι επίχρυσο. –Ναι, το επιχρύσωσα όταν με θεράπευσε από τριταίο πυρετό. Ήμουν στο κατώφλι του θανάτου από αυτό. –Μπράβο, ο Πήλιχος! Άρα, ήταν και γιατρός; –Όχι «ήταν», «είναι». Μην παίζεις με αυτόν, γιατί μπορεί να σε επισκεφθεί σύντομα. Ξέρω και εγώ ποια αρετή υπάρχει σε αυτό το άγαλμα με το οποίο διασκεδάζεις τόσο; Αμφιβάλεις ότι εκείνος που θεραπεύει τον τριταίο μπορεί επίσης να τον προκαλέσει όποτε θέλει; –Ζητώ τη συγχώρεσή του. Ας είναι όσο το δυνατόν πιο ελεήμων όσο είναι και ισχυρός! Και τι άλλο έκανε, στο οποίο ήταν μάρτυρες όλα τα μέλη του νοικοκυριού σου; –Τη νύκτα (είπε ο Ευκράτης) κατεβαίνει από το βάθρο του και γυρνά σε όλο το σπίτι. Όλο και κάποιος από εμάς τον συναντά. Κάποιες φορές τραγουδά. Δεν έκανε ποτέ κακό σε κανέναν. Το μόνο που πρέπει να κάνουμε όταν τον βλέπουμε είναι να ηγαίνουμε στην άκρη και περνά χωρίς να μας πειράξει. Του αρέσει να κάνει μπάνιο, μπορεί να τον ακούσεις να πλατσουρίζει στο νερό όλη τη νύχτα. –Μήπως δεν είναι ο Πήλιχος αλλά ο Τάλως από την Κρήτη, ο γιος του Μίνωα; Ήταν από χαλκό και κυκλοφορούσε σε όλο το νησί. Και αν δεν ήταν από χαλκό αλλά από ξύλο, θα μπορούσε εξ ίσου να είναι ένας από εκείνους τους ευρηματικούς μηχανισμούς του Δαίδαλου, μιας και λες ότι «την κοπανάει» από το βάθρο του, όπως κι εκείνοι (...).²

Στο κείμενο του Δαμάσκου αναφέρεται: «Ο Ασκληπιός που βρίσκεται στην Αθήνα έδωσε με χρησμό την ίδια θεραπεία για τον Πλούταρχο τον Αθηναίο και για τον Δομνίνο τον Σύριο. Ο τελευταίος συχνά πληττόταν από κρίσεις αιμόπτυσης, σε τέτοιο βαθμό ώστε έλαβε το όνομά του από την ασθένεια αυτή (:). Δεν γνωρίζω την ασθένεια του πρώτου. Η θεραπεία ήταν υπερβολική κατανάλωση χοιρινού κρέατος. Ο Πλούταρχος δεν ακολούθησε αυτή τη θεραπεία, παρά το γεγονός ότι δεν υπήρχε τίποτα στη θρησκεία του που να του απαγορεύσει την κατανάλωση χοιρινού. Ξυπνώντας από όνειρο και ακουμπώντας στον αγκώνα του, κοίταξε το άγαλμα του Ασκληπιού (γιατί συνέβη να κοιμάται στο βάθρο του αγάλματος) και είπε: “Αρχοντά μου, τι θα πρότεινες ως θεραπεία σε έναν Εβραίο που πάσχει από την ίδια ασθένεια, γιατί σίγουρα δεν θα τον ανάγκαζες να φάει χοιρινό”. Μόλις τελείωσε, ο Ασκληπιός μίλησε από το άγαλμα με μια πολύ αρμονική φωνή, προτείνοντας άλλη θεραπεία για την ασθένεια. Ο Δομνίνος, από την άλλη, ακολουθώντας το όνειρο, αντίθετα με τον νόμο του –που

συνηθίζεται στους Σύριους– και χωρίς να τον ενδιαφέρει το παράδειγμα του Πλούταρχου, έτρωγε από το συγκεκριμένο κρέας, τόσο στην περίπτωση εκείνη όσο και στη συνέχεια. Λέγεται ότι εάν ξεχνούσε να φάει έστω και για μία ημέρα είχε νέα κρίση της ασθένειάς του, η οποία διαρκούσε μέχρι να καταναλώσει υπερβολική ποσότητα χοιρινού.³

3. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Είναι προφανές από τις παραπάνω μαρτυρίες ότι το φαινόμενο της εμφάνισης χαρακτηριστικών έμβιων όντων σε αγάλματα, ιδιαίτερα θεραπευτικών ικανοτήτων, ήταν αποδεκτό και αποτελεί παράδοση σε όλες σχεδόν τις θρησκείες. Το πραγματικό βέβαια ζήτημα είναι εάν οι αρχαίοι πίστευαν στα εμψυχωμένα αγάλματα. Είναι βέβαιο ότι με την πάροδο των αιώνων πολλοί πίστευαν στην κυριολεξία και αφελώς ότι το άγαλμα που λάτρευαν ήταν ο ίδιος ο θεός. Ωστόσο, ανάμεσα στους μορφωμένους της εποχής, πολλοί αρνούνταν να πιστέψουν στην ταύτιση μεταξύ ειδώλου, όποιος φύσης κι αν ήταν αυτό, και του θεού. Θεωρούσαν ότι αποτελούσαν προλήψεις και γελοιοποιούσαν τους αφελείς οι οποίοι πίστευαν σε κάτι τέτοιο, όπως στην περίπτωση που περιγράφει ο Λουκιανός και δειλά αναφέρει ότι ο συνομιλητής «διασκεδάζει» με την αφήγηση του «περιπλανώμενου» αγάλματος.

Ένα άλλο θέμα που τίθεται είναι το τι μπορεί να συνέβαινε κατά την εμψύχωση. Κάποιες απεικονίσεις θεών που εμψυχώνονταν και πραγματοποιούσαν θαύματα ή ιάσεις ήταν έργα γνωστών καλλιτεχνών. Το άγαλμα μπορεί να θεωρηθεί μαρτυρία του μεγαλείου του καλλιτέχνη, ενώ, παράλληλα, μπορεί να πραγματοποιεί θαυματουργές ιάσεις. Φιλοσοφικές και θρησκευτικές απόψεις της αρχαιότητας, ιδιαίτερα της ύστερης, υποδεικνύουν ότι ο θεός «κατοικεί» σε μια απεικόνιση λόγω της ομοιότητάς του με την απεικόνιση, ή εξ αιτίας κάποιας προτίμησής του προς αυτήν, προτίμηση που δεν μπορεί να αποδοθεί με κανόνες ή ορισμούς.

Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το είδος των ασθενειών που συνήθως αναφέρονται ότι θεραπεύονται από τα αγάλματα. Παρά το γεγονός ότι δεν υφίστανται λεπτομερείς περιγραφές που θα επέτρεπαν μια κατηγοριοποίηση, οι κειμενικές πηγές συχνά αναφέρονται στη θεραπεία πυρετών, όπως στην περίπτωση που περιγράφεται από τον Λουκιανό, όπου ρητά αναφέρεται η θεραπεία από τριταίο πυρετό. Στην ελληνιστική αρχαιότητα, οι πυρετοί αντιμετώπιζονταν όχι ως συμπτώματα αλλά ως νόσοι και –απουσία οποιουδήποτε επιστημονικού μέσου μέτρησης της θερμοκρασίας– οι ιατροί εκτιμούσαν τη θερμοκρασία ακουμπώντας το χέρι στους κροτάφους και

παρατηρώντας τα συνυπάρχοντα συμπτώματα, όπως την υπερβολική εφίδρωση, το ρίγος κ.ά.⁴ Οι συχνότεροι πυρετοί ήταν εκείνοι που σήμερα μπορούν να συνδεθούν με την ελονοσία, πυρετοί μικροβιακής αιτιολογίας και πυρετοί που προκαλούνταν από αφροδίσιες νόσους.⁵ Στην περίπτωση της ελονοσίας, η οποία αποτελούσε μακράν το συχνότερο αίτιο, μετά την περίοδο της επώασης, διάρκειας μέχρι 2 εβδομάδων, η νόσος κλιμακώνεται. Η εν λόγω κλιμάκωση του ελονοσιακού πυρετού χαρακτηρίζεται από ρίγος, στη συνέχεια από υπερθέρμανση (πυρετοί μέχρι 40 °C ή 40,5 °C) και, τέλος, από εφίδρωση, η οποία συνοδεύεται από αίσθημα αποθεραπείας.⁴ Η απαλλαγή συνεπώς, έστω και περιοδική, από τόσο έντονα συμπτώματα είναι πιθανό να συνδέθηκε με «θαυματοουργία ίαση». Με αυτό ως δεδομένο, ενδέχεται η κατάσταση των φυσιολογικών περιόδων ύφεσης του πυρετού να ήταν η αιτία της υποτιθέμενης ικανότητας των αγαλμάτων να θεραπεύουν.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Γενικά, φαίνεται ότι η πρακτική της πίστης στα εμψυχωμένα αγάλματα αποτελούσε συνήθεια της κατώτερης κοινωνικής τάξης της εποχής. Προφανώς, χρονικές συμπτώσεις προκάλεσαν τις συγκεκριμένες προλήψεις, οι οποίες σχετίζονται με τα είδη των ασθενειών που θεραπεύονταν (π.χ. πυρετοί). Ωστόσο, τόσο η ύπαρξη εμψυχωμένων ιαματικών αγαλμάτων στη βιβλιογραφία, όσο και η ύπαρξη θεραπευτικών ονείρων με εμφάνιση κάποιου θεού αποτελούν αναπόσπαστα μέρη της ιατρικής παράδοσης της αρχαιότητας. Αξίζει να αναφερθεί ότι παρά το γεγονός πως η ιπποκρατική Ιατρική έθεσε τις βάσεις για την ορθολογιστική Ιατρική, κάτι τέτοιο δεν ολοκληρώθηκε παρά μετά τον Μεσαίωνα και το Βυζάντιο. Μπορεί μεν η αιτία της νόσου να μην ήταν κάποιος θεός, αλλά κάποιο φυσικό αίτιο, δεν έπαψε ωστόσο η Ιατρική να είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη θρησκεία, με προλήψεις και προκαταλήψεις.

ABSTRACT

Living statues with therapeutic powers: The testimonies of Lucian and Damascius

E. THEODORAKI, P. KONSTANTOPOULOS, N. PAPAVERAMIDOU

Department of the History of Medicine, School of Medicine, Aristotle University of Thessaloniki, Thessaloniki, Greece

Archives of Hellenic Medicine 2017, 34(2):261–263

Cases of “living” statues with therapeutic powers are presented, derived from sources in the ancient Greek literature. These cases do not concern miracles or illusion, but are supposed testimonies of people who report having actually witnessed a statue coming alive, functioning like a normal person and having healing powers. This paper studies two cases, one of which was described in Lucian’s *“Philopseudes”* (2nd century A.D.) and the other in Damascius’ *“Vita Isidori”* (5th–6th century A.D.). In the first case, the statue cured its owner of tertian fever, while in the second case the statue offered alternative treatment to a patient. Living statues are studied as a phenomenon of antiquity and an attempt is made to answer the question of whether people actually believed in the therapeutic abilities of these idols. A hypothesis is formulated on the way in which the type of illness that the statues hypothetically cured may be related to the superstitions concerning these healing statues.

Key words: Ancient medicine, Living statues, Miraculous cure

Βιβλιογραφία

1. BARASCH M, SERRANO L. *Icon: Studies in the history of an idea*. New York University Press, New York, 1993:36
2. HARMON AM. *Lucian*. Harvard University Press, Cambridge, MA, 1969:320–380, sect. 18–21
3. EDELSTEIN E, EDELSTEIN L. *Asclepius: A collection and interpretation of the testimonies*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1945:240–241
4. NUTTON V. *Ancient medicine*. Routledge, London, 2013:30–33
5. BIRABEN JN. Diseases in Europe: Equilibrium and breakdown

of the pathocenosis. In: Grmek MD, Fantini B, Shugaar A (eds) *Western medical thought from antiquity to the middle ages*. Harvard University Press, Cambridge, MA, 1998:319–354

Corresponding author:

N. Papavramidou, 16 Dimitriou Poliorkitou street, GR-552 36 Panorama, Thessaloniki, Greece
e-mail: papavramidou@hotmail.com; npapavramidou@auth.gr